

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**Кафедра економіки та управління
виробничим і комерційним бізнесом**

В. Л. Дикань, І. В. Воловельська, Н. Є. Каличева

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Конспект лекцій

Частина 3

Харків – 2021

Дикань В. Л., Воловельська І. В., Каличева Н. Є. Економіка підприємства: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2021. – Ч. 3. – 48 с.

Даний конспект лекцій спрямований на надання знань з основних розділів прикладної економіки, організації та результативності господарювання на рівні первинної ланки суспільного виробництва.

Предметом навчальної дисципліни є формування у студентів знань, умінь і навичок, необхідних для успішного оволодіння загальнокультурними і професійними поняттями у галузі функціонування сучасних підприємств, які забезпечать здатність випускника до самостійної професійної діяльності в умовах ринкової економіки.

У третій частині конспекту лекцій розглянуто питання основних фондів та оборотних засобів підприємства. Розкрито їхні основні характеристики та показники ефективності використання. Також подано характеристику поточних витрат та собівартості продукції.

Рекомендується для видання і використання у навчальному процесі УкрДУЗТ для студентів спеціальностей «Облік і оподаткування», «Маркетинг», «Фінанси, банківська справа і страхування», «Менеджмент», «Публічне управління та адміністрування» усіх форм навчання.

Л. 3, табл. 3, бібліогр.: 9 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом 29 березня 2021 р., протокол № 9.

Рецензент

проф. І. В. Токмакова

ЗМІСТ

Тематичний план.....	4
Вступ.....	4
Лекція 6. Основні фонди підприємства. Виробнича потужність підприємства.....	5
6.1 Поняття основних фондів підприємства.....	5
6.2 Показники стану і руху основних виробничих фондів.....	6
6.3 Показники ефективності використання основних виробничих фондів.....	8
6.4 Амортизація основних виробничих фондів.....	10
6.5 Поняття виробничої потужності підприємства.....	14
Лекція 7. Оборотні засоби підприємства.....	16
7.1 Характеристика і склад оборотних засобів підприємства.....	17
7.2 Джерела формування та стадії обороту оборотних засобів.....	19
7.3 Показники ефективності використання оборотних засобів.....	23
7.4 Шляхи покращення використання оборотних засобів.....	25
Тема 8. Поточні витрати та собівартість продукції.....	27
8.1 Поняття витрат і собівартості, види собівартості.....	27
8.2 Класифікація витрат.....	31
8.3 Основні шляхи зниження собівартості продукції.....	43
Список літератури.....	48

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема лекції	Кількість годин
Лекція 6. Основні фонди підприємства. Виробнича потужність підприємства	4
Лекція 7. Оборотні засоби підприємства	4
Тема 8. Поточні витрати та собівартість продукції	4

ВСТУП

Розвинене суспільство має певну сформовану структуру та суспільні відносини. Економічну галузь суспільних відносин називають економікою. Нею охоплені всі сторони життя людини, безпосередньо пов'язані із задоволенням її фізіологічних, соціальних і духовних потреб. Економіка як частина суспільного життя в тому чи іншому вигляді мала місце у ньому завжди, пройшовши шлях трансформації від виключно натурального господарства до сучасних економічних відносин.

На даний час центр суспільної економічної діяльності зміщується до основної ланки економіки – підприємства. Саме на його рівні створюється необхідна суспільству продукція, надаються послуги, виконуються певні роботи. Знання економіки підприємства – необхідна умова розуміння суспільних соціально-економічних процесів та вирішення нагальних господарських завдань.

Конспект лекцій з дисципліни «Економіка підприємства» розглядає основні підходи щодо організації та результативності господарювання на рівні первинної ланки суспільного виробництва. Мета дисципліни – надати знання з основних розділів прикладної економіки, організації та результативності господарювання на рівні первинної ланки суспільного виробництва.

Конспект складається із чотирьох частин. У третій частині конспекту розглянуто поняття основних фондів та оборотних засобів як основи роботи сучасного підприємства, а також собівартість продукції.

ЛЕКЦІЯ 6. Основні фонди підприємства. Виробнича потужність підприємства

План лекції

- 6.1 Поняття основних фондів підприємства.
- 6.2 Показники стану і руху основних виробничих фондів.
- 6.3 Показники ефективності використання основних виробничих фондів.
- 6.4 Амортизація основних виробничих фондів.
- 6.5 Поняття виробничої потужності підприємства.

6.1 Поняття основних фондів підприємства

Активи підприємства, тобто власність підприємства, знаходять своє відображення в балансі підприємства та поділяються на матеріальні і нематеріальні.

Нематеріальні активи – це об'єкти інтелектуальної власності, патенти, ліцензії на нові технології, нова продукція, комп'ютерні технології, ноу-хау тощо. Вони використовуються в діяльності підприємства та не мають матеріальної форми.

Основною складовою матеріальних активів підприємства є **основні фонди**.

Основні виробничі фонди (ОВФ) – це засоби праці, які беруть багаторазову участь у виробничому циклі, не змінюючи своєї матеріальної речової форми і поступово, частинами переносять свою вартість на собівартість виготовленої продукції у вигляді амортизації [9].

Класифікацію ОВФ наведено на рисунку 6.1.

Основні фонди підприємства поділяються так:

1 **Виробничі** – які беруть участь у виробничому процесі, що у свою чергу діляться:

- на **активні** – засоби праці, які беруть безпосередню участь у виробничому процесі (обладнання, транспорт);
- **пасивні** – це засоби праці, які не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, але забезпечують виробничий процес (будівлі, споруди, виробничий інвентар та ін.).

2 *Невиробничі* – це такі основні засоби, які не беруть участі в виробничому процесі безпосередньо, але забезпечують соціальну галузь працівників підприємства (санаторії, лікарні, дитячі садки та ін.).

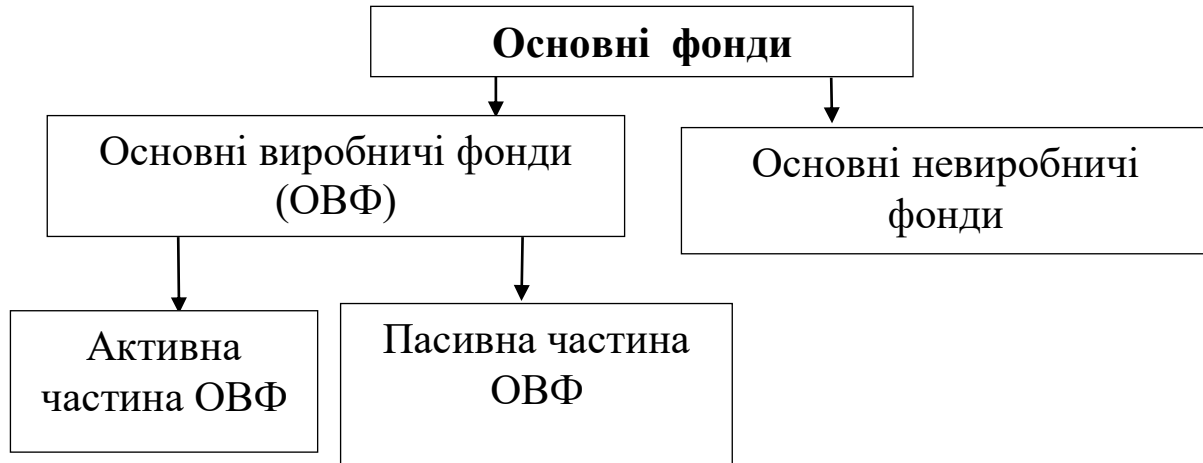

Рисунок 6.1 – Класифікація основних фондів підприємства

6.2 Показники стану і руху основних виробничих фондів

Облік основних фондів здійснюють у натуральній і вартісній формі.

Натуральні показники (кількість одиниць, потужність обладнання, виробнича площа тощо) використовуються при визначенні виробничої потужності, розробці балансів обладнання, удосконаленні складу основних фондів і т. д. [6].

Вартісна форма обліку необхідна для визначення розмірів амортизації, калькуляції собівартості продукції [9].

Основні виробничі фонди оцінюються таким чином:

- 1) початковою балансовою вартістю;
- 2) відновлювальною балансовою вартістю;
- 3) залишковою вартістю.

Початкова (первинна) вартість основних виробничих фондів $ОВФ_{ПЕРВ}$ показує їх вартість на час купівлі та складається з ціни обладнання $Ц$, транспортних витрат на доставку T та витрат на встановлення і монтаж обладнання, грн,

$$ОВФ_{ПЕРВ} = Ц + T + M . \quad (6.1)$$

Відновлювальна балансова вартість ОВФ – це вартість їх відновлення на даний момент часу. Вона може бути як вище початкової вартості (інфляція), так і нижче її (в разі, якщо морально чи фізично старіє).

Для визначення відновлювальної вартості ОВФ можуть бути використані [8]:

- дані на аналогічну продукцію, отримані від організацій-виробників;
- дані про рівень цін, опубліковані в статистичній інформації та спеціальній літературі;
- оцінка згідно з технічною інвентаризацією;
- висновки експертів.

Залишкова вартість ОВФ – це різниця між первісною вартістю основних виробничих фондів і суми зносу або амортизації

$$ОВФ_{ЗЛ} = ОВФ_{ПЕРВ} - Знос. \quad (6.2)$$

Зношення основних фондів – це втрата ними частини вартості [8].

Зношення буває [8]:

- *фізичне* – це коли основні фонди втрачають свою споживчу цінність внаслідок фізичного старіння;
- *моральне* – це коли основні фонди втрачають свою споживчу цінність до закінчення терміну служби внаслідок появи більш інноваційних аналогів.

Фізичний знос відбувається нерівномірно. Розрізняють повний і частковий знос ОВФ.

При повному зносі діючі фонди ліквідуються та замінюються новими, частковий знос може компенсуватися шляхом ремонту.

Коефіцієнт фізичного зносу $K_{ЗН}$ розраховується так:

$$K_{ЗН} = \frac{Знос}{ОВФ_{ПЕРВ}}, \quad (6.3)$$

де $ОВФ_{ПЕРВ}$ – первинна вартість ОВФ, грн;

$Знос$ – сума зносу ОВФ, грн.

Для характеристики придатності основних виробничих фондів розраховується коефіцієнт придатності

$$K_{\text{ПРИД}} = \frac{ОВФ_{\text{ЗАЛ}}}{ОВФ_{\text{ПЕРВ}}}, \quad (6.4)$$

де $ОВФ_{\text{ПЕРВ}}$ – залишкова вартість основних виробничих фондів підприємства, грн.

Сума коефіцієнтів дорівнює одиниці $K_{\text{ЗН}} + K_{\text{ПРИД}} = 1$.

Вартість основних фондів підприємства змінюється в часі. Так, ліквідуються застарілі фонди, вводять в дію нові, інноваційні [9].

Для характеристики руху ОВФ на підприємстві використовують такі показники:

1) коефіцієнт вибуття

$$K_{\text{ВИБ}} = \frac{ОВФ_{\text{ВИБ}}}{ОВФ_{\text{П.П}}}, \quad (6.5)$$

де $ОВФ_{\text{ВИБ}}$ – вартість вибулих за певний період основних фондів, грн;

$ОВФ_{\text{П.П}}$ – вартість основних фондів на початок періоду, грн;

2) коефіцієнт оновлення

$$K_{\text{ОНОВ}} = \frac{ОВФ_{\text{ВВ}}}{ОВФ_{\text{К.П}}}, \quad (6.6)$$

де $ОВФ_{\text{ВВ}}$ – вартість уведених основних фондів, грн;

$ОВФ_{\text{К.П}}$ – вартість основних фондів на кінець періоду, грн.

6.3 Показники ефективності використання основних виробничих фондів

Поліпшення ефективності використання основних фондів підприємства сприятиме підвищенню обсягу випуску продукції,

зростанню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції, а отже, зростанню прибутку і рентабельності [8].

Існують такі показники використання ОВФ:

- фондвіддача;
- фондомісткість;
- фондоозброєність.

Основний показник використання основних фондів підприємства – фондвіддача $\Phi_{ВД}$ визначається в натуральному і вартісному вираженні і розраховується за формулами

$$\Phi_{ВД} = \frac{V}{\overline{ОВФ}}; \quad \frac{Q}{\overline{ОВФ}}, \quad (6.7) \text{ та } (6.8)$$

де V – обсяг продукції в натуральному вираженні;

Q – обсяг товарної продукції за рік, грн;

$\overline{ОВФ}$ – середньорічна вартість основних виробничих фондів підприємства, грн.

$$\overline{ОВФ} = ОВФ^{н.р.} + \frac{ОВФ_{вв} \cdot n_{вв}}{12} - \frac{ОВФ_{виб} \cdot m_{виб}}{12}, \quad (6.9)$$

де $ОВФ^{н.р.}$ – вартість основних виробничих фондів на початок року, грн;

$ОВФ_{вв}$, $ОВФ_{виб}$ – вартість введених і вибулих протягом року основних виробничих фондів, грн;

$n_{вв}$ – кількість місяців до кінця року, протягом яких працювали введені в дію ОВФ;

$m_{виб}$ – кількість місяців до кінця року, протягом яких не функціонували ті ОВФ, які вибули.

Вартісний показник фондвіддачі вимірюється у гривнях на 1 грн вартості ОВФ (грн/1 ОВФ) і показує, скільки гривень у вартісному вираженні товарної продукції отримано з 1 грн ОВФ підприємства. Підприємство має прагнути до підвищення фондвіддачі.

Фондомісткість – це показник, обернений до фондвіддачі:

$$\Phi_{\text{ем}} = \frac{1}{\Phi_{\text{від}}}. \quad (6.10)$$

Фондомісткість показує, скільки гривень ОВФ витрачено на виробництво 1 одиниці або 1 гривні товарної продукції. Фондомісткість необхідно знижувати.

Фондоозброєність розраховується як

$$\Phi_{\text{озбр}} = \frac{ОВФ}{\bar{Ч}}, \quad (6.11)$$

де $\bar{Ч}$ – середня чисельність промислово-виробничого персоналу підприємства, люд.

Фондоозброєність вимірюється у гривнях на людину (грн/люд) і показує, скільки гривень ОВФ припадає на 1 робітника. Підвищення фондоозброєності є позитивним фактором, якщо нова техніка, обладнання, які вводяться в дію, використовуються ефективно. Тому результати щодо показника фондоозброєності необхідно аналізувати лише з урахуванням зміни показника фондовіддачі.

6.4 Амортизація основних виробничих фондів

Грошові відшкодування зносу основних фондів шляхом включення частини їх вартості у витрати на випуск продукції називаються **амортизацією** [9].

Для здійснення процесу нарахування амортизації основні фонди підприємства поділяються на чотири групи [7].

Існує два основних види нарахування амортизації: звичайна і прискорена.

Звичайна обчислюється лінійним методом, при якому річна сума амортизації і норма амортизації є незмінною протягом усього терміну служби основних фондів.

Річна сума амортизації, грн,

$$A = \frac{ОВФ_{ПЕРВ} \cdot H_a}{100}, \quad (6.12)$$

де H_a – норма амортизації:

$$H_a = \frac{ОВФ_{ПЕРВ} - ОВФ_л}{ОВФ_{ПЕРВ} \cdot T_{сл}}, \quad (6.13)$$

де $ОВФ_л$ – ліквідаційна вартість основних виробничих фондів, тис. грн;

$T_{сл}$ – термін служби ОВФ, рр.

З огляду на наявність морального зносу і інфляційних процесів, які можуть знецінити накопичену суму амортизації, підприємству вигідно якомога швидше нарахувати амортизацію і придбати нові ОВФ, особливо в тих галузях, де спостерігаються інноваційні процеси [8].

Законодавство дозволяє підприємствам самостійно приймати рішення про застосування прискореної амортизації основних фондів третьої групи, по суті – активної частини ОВФ.

Прийнято використовувати два основні методи прискореної амортизації [7]:

- 1) метод найменшого залишку;
- 2) кумулятивний метод (метод суми чисел).

Суть першого полягає в тому, що норма амортизації, яка використовується при рівномірному нарахуванні зносу, збільшується у два рази, а амортизаційні суми обчислюються за цією нормою не з початкової, а від залишкової вартості основних фондів.

Кумулятивний метод характеризується більш високими нормами амортизації в першій половині амортизаційного періоду і поступовим їх зниженням у другій половині. Визначення річних сум амортизації цим методом здійснюється в кілька етапів:

1 Підсумовуються числові значення років служби устаткування, наприклад, при п'ятирічному терміні служби $1 + 2 + 3 + 4 + 5 = 15$.

2 Утворюються дроби типу $1/15, 2/15 \dots 5/15$ і розміщуються в зворотному періоді: $5/15, 4/15 \dots 1/15$.

3 Обчислюються річні суми амортизації множенням дробів на початкову вартість устаткування. Якщо застосування прискореної амортизації визнано керівництвом підприємства за доцільне, то більш вигідним методом буде той, який дає змогу за першу половину терміну служби амортизувати більшу частину вартості ОВФ.

6.5 Поняття виробничої потужності підприємства

Важливою характеристикою потенційних можливостей і ступеня використання господарських засобів, вихідним пунктом планування виробничої програми підприємства є *виробнича потужність* [6].

Під **виробничою потужністю підприємства** (цеху, дільниці) розуміється максимально можливий випуск продукції певної якості при заданій номенклатурі і асортименті в певний календарний період [9].

При цьому передбачається застосування прогресивних норм використання устаткування і площ, освоєння технологічних процесів і сучасна організація виробництва, праці та управління [6].

Виробнича потужність підприємства буває наступних видів [9].

Планова – максимальна здатність підприємства виробляти продукцію відповідно до встановленого плану при залученні всього наявного потенціалу

Розрахункова, або проектна, являє собою кількість потрібних ресурсів для досягнення плану.

Балансова показує стан виробничої потужності на дату складання балансу.

На зміну стану виробничих потужностей впливають такі чинники [9]:

- зміна площі виробничих майданчиків;
- зміна технологічного процесу;
- зношення або модернізація обладнання, або його заміна на нове;

- зміна використаних людино-годин роботи;
- зміна трудовитрат на виготовлення продукції;
- зміна складності виробництва та ін.

На виробничу потужність впливають дві групи чинників:

- 1) пов'язані з розширенням обсягу виробництва;
- 2) пов'язані з продуктивністю технологічного обладнання і робочих місць.

Виробнича потужність підприємства визначається в розрахунку на рік за потужністю основних цехів, дільниць або агрегатів.

До основних належать підрозділи підприємства, які задіяні на основних технологічних операціях з виготовлення продукції і виконують найбільший обсяг робіт (за складністю і трудомісткістю).

Вихідними даними для розрахунку виробничої потужності (M) служать:

- число встановленого обладнання (V) за їх видами, виробничі майданчики складальних або складально-монтажних цехів;
- режим роботи підприємства, трудомісткість виготовлення виробу ($i_{ум}$);
- коефіцієнт, що визначає прогресивний рівень виконання діючих норм (K_{nn}).

При цьому необхідно розрізняти фонди часу роботи обладнання і способи їх розрахунку.

Календарний фонд розраховується як

$$\Phi_k = D_p \cdot t_d, \quad (6.14)$$

де D_p — кількість днів у році;

t_d — тривалість доби, год.

Номінальний (режимний) фонд часу роботи устаткування дорівнює добутку числа робочих днів у плановому періоді на число годин в робочих змінах

$$\Phi_n = (D_p - D_{\epsilon}) \cdot t_p, \quad (6.15)$$

де D_p – число днів у році;

D_v – число вихідних і святкових днів у планованому періоді;

t_p – середнє число годин роботи обладнання на добу в робочі дні за прийнятим режимом змінності і з урахуванням тривалості зміни в передсвяткові дні.

Ефективний (дійсний) фонд часу роботи устаткування дорівнює номінальному за вирахуванням часу на ремонт, налагодження, переналагодження, передислокацію обладнання протягом року.

У розрахунках **виробнича потужність підприємства**, цеху або ділянки, *оснащених однотипним обладнанням*, дорівнює

$$M = (\Phi_e \cdot N \cdot K_{nn}) \cdot t_{um} \quad (6.16)$$

де Φ_e – ефективний фонд часу роботи обладнання в планованому періоді;

K_{nn} – коефіцієнт, що визначає прогресивний рівень виконання діючих норм.

Виробнича потужність підприємства, цеху або ділянки, *оснащених різнотипним обладнанням*, визначається так само, але виходячи з продуктивності парку провідної групи обладнання.

Виробнича потужність не є постійною величиною. Протягом року вона змінюється в результаті зношення і оновлення обладнання, можливої реконструкції і технічного переозброєння підприємства.

Розрізняють виробничу потужність вхідну (на початок року), вихідну (на кінець року) і середньорічну.

Для розрахунку **середньорічної потужності** застосовують формулу

$$M_{cp.p} = M_n + ((M_v n_1) / 12) - ((M_l n_2) / 12), \quad (6.17)$$

де $M_{cp.p}$ – середньорічна потужність підприємства;

M_n – потужність на початок року (вхідні);

M_v – введення потужностей протягом року;

M_l – ліквідація (вибуття) потужностей протягом року;

n_1 , n_2 – кількість повних місяців з моменту введення потужностей у дію до кінця року і з моменту вибуття потужностей до кінця року.

Ступінь застосування середньорічної виробничої потужності визначається *коефіцієнтом використання потужності*, який виражається відношенням річного випуску продукції до середньорічної потужності [9].

Визначення виробничої потужності як максимального потенціалу підприємства дає змогу об'єктивно оцінити можливості підприємства і встановити на основі маркетингових досліджень та економічних розрахунків обґрунтовані виробничі завдання щодо випуску продукції [3].

Для розрахунку показника виробничої потужності використовуються відомості про [3]:

- списки апаратури у використанні;
- режими експлуатації обладнання;
- графіки роботи площ;
- поточний рівень кваліфікації персоналу;
- трудовитрати технологічного процесу;
- номенклатуру та асортимент товарів.

Покращення використання основних виробничих фондів і виробничих потужностей відображається на фінансових результатах діяльності підприємства через:

- збільшення випуску продукції;
- зниження собівартості, поліпшення якості продукції;
- збільшення прибутку.

Успішна робота основних виробничих фондів і виробничих потужностей залежить від того, наскільки повно реалізуються екстенсивні й інтенсивні чинники покращення їхнього застосування.

Екстенсивне покращення припускає:

1) збільшення часу роботи діючого устаткування:

- зменшення та ліквідацію внутрішньозмінних простоїв устаткування (підвищення якості ремонтного обслуговування устаткування, своєчасне забезпечення основного виробництва робочою силою, сировиною, матеріалами, паливом, напівфабрикатами);

- скорочення цілоденних простоїв устаткування;
- підвищення коефіцієнта змінності роботи;
- підвищення питомої ваги діючого устаткування в складі наявного на підприємстві устаткування:
- звільнення підприємства від зайвого устаткування шляхом продажу чи здачі в оренду;
- швидке залучення у виробництво невстановленого устаткування.

Інтенсивне покращення припускає:

- збільшення рівня завантаження устаткування в одиницю часу;
- технічне удосконалювання знарядь праці і технологій виробництва (придбання високоякісних основних засобів, своєчасне відновлення, особливо активної частини, з метою недопущення морального і фізичного зносу, упровадження нової техніки і прогресивної технології – маловідходної, безвідходної, енерго-, паливозберігаючої);
- встановлення оптимального режиму роботи устаткування (ліквідація «вузьких місць», удосконалювання наукової організації праці, виробництва і управління, підвищення кваліфікації і професійної майстерності працівників);
- зниження фондомісткості, поліпшення фондовіддачі та продуктивності праці на підприємстві;
- поліпшення та розвиток систем матеріального та морального стимулювання праці та ін.

Реальним підходом зростання ефективності використання виробничих потужностей є удосконалювання структури основних виробничих фондів.

ЛЕКЦІЯ 7. Оборотні засоби підприємства

План лекції

7.1 Характеристика і склад оборотних засобів підприємства.

7.2 Джерела формування та стадії обороту оборотних засобів.

7.3 Показники ефективності використання оборотних засобів.

7.4 Шляхи покращення використання оборотних засобів.

7.1 Характеристика і склад оборотних засобів підприємства

Оборотні засоби підприємства – це предмети праці, які беруть участь у виробничому процесі один раз і за один виробничий цикл повністю переносять свою вартість на собівартість виготовленої продукції [4].

Оборотні засоби складаються з двох частин [9]:

- оборотних фондів;
- фондів обігу.

Оборотні фонди підприємства функціонують у галузі виробництва, а *фонди обігу* – у галузі реалізації продукції [7].

Виробничі запаси – це предмети праці, які не залучені у виробничий процес і перебувають на складах підприємства у вигляді запасів (сировина, матеріали, паливо тощо).

Незавершене виробництво – це продукція, яка не пройшла всіх стадій обробки.

Витрати майбутніх періодів – це витрати на підготовку і освоєння нової продукції, які є в даний період, але будуть погашені в майбутньому.

Структура оборотних засобів характеризується співвідношенням їх окремих частин в загальному обсязі. Структура дуже відрізняється залежно від виду галузі, до якої належить підприємство, але в цілому по промисловості 2/3 оборотних засобів – це оборотні фонди, а 1/3 – фонди обігу [4].

Схема складу оборотних засобів наведена на рисунку 7.1.

При нестачі оборотних засобів підприємство не може вчасно розраховуватися з постачальниками, робітниками і службовцями, з бюджетними і позабюджетними фондами по платежах і відрахуваннях.

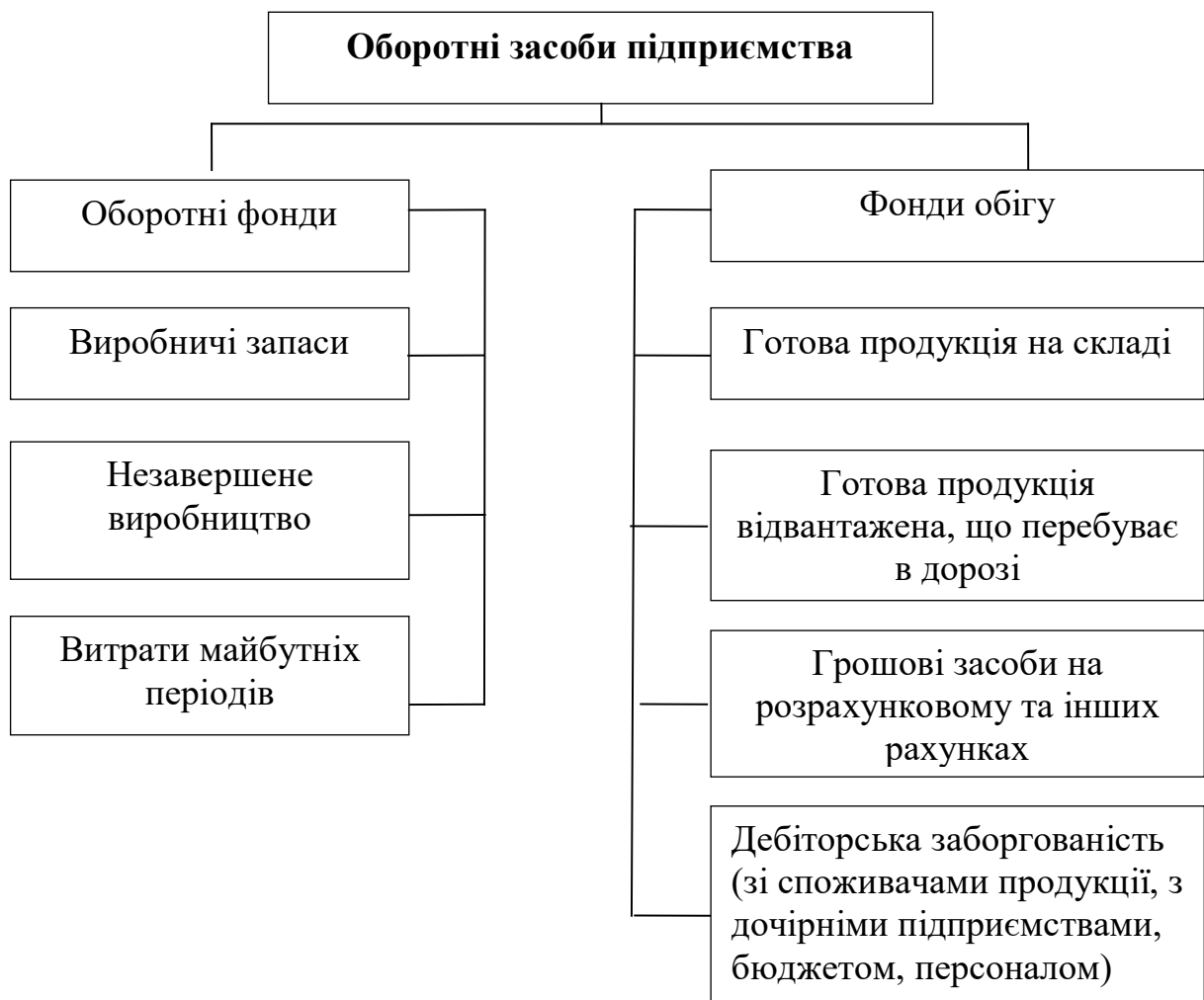

Рисунок 7.1 – Схема складу оборотних засобів підприємства

Якщо величина оборотних засобів більше, ніж необхідно при даному обсязі виробництва, – це також негативний факт, тому що надлишок оборотних засобів вилучається з виробничого процесу, відбувається так зване «омертвіння» засобів (наприклад, наднормативні запаси перебувають на складі і не беруть участь у виробничому процесі). В сучасних умовах, коли підприємства перебувають на самофінансуванні, правильне визначення потреби в оборотних засобах має особливе значення.

Встановлення обґрунтованої величини оборотних засобів називають нормуванням.

Нормуються всі складові оборотних засобів, а також одна складова фондів обігу – готова продукція на складі.

Загальний норматив оборотних засобів $ОБ_n$ розраховується як

$$OB_n = OB_{n(B3)} + OB_{n(H3B)} + OB_{n(BMP)} + OB_{n(ZPI)}, \quad (7.1)$$

де $OB_{n(B3)}$ – норматив оборотних засобів у виробничих запасах, грн;

$OB_{n(H3B)}$ – норматив оборотних засобів у незавершеному виробництві, грн;

$OB_{n(BMP)}$ – норматив оборотних засобів у витратах майбутніх періодів, грн;

$OB_{n(ZPI)}$ – норматив оборотних засобів у запасах готової продукції, грн.

Норматив оборотних засобів у виробничих запасах певного і-го виду (основних матеріалів, напівфабрикатів та ін.) визначають за формулою

$$OB_{n(B3)} = \frac{MB_i}{T_K} \cdot T_{дн(B3)i}, \quad (7.2)$$

де $T_{дн(B3)i}$ – норматив виробничих запасів у днях для і-го виду виробничих запасів (приймається в основному в розмірі інтервалу між поставками);

MB_i – витрати і-ї сировини та матеріалів у гривнях за календарний період часу T_K (рік, квартал, місяць);

$\frac{MB}{T_K}$ – це одноденна витрата сировини і матеріалів відповідного виду.

Норматив оборотних засобів у виробничих запасах розраховується окремо для кожного виду матеріалів, палива, енергії тощо.

7.2 Джерела формування та стадії обороту оборотних засобів

Характерною особливістю оборотних засобів є висока швидкість їх обороту. Функціональна роль оборотних засобів у процесі виробництва докорінно відрізняється від основного

капіталу. Оборотні засоби забезпечують безперервність процесу виробництва [6].

Усі оборотні засоби підприємства класифікуються за трьома основними принципами:

- за місцем та роллю в процесі виробництва;
- за джерелами утворення;
- за способами планування або нормування.

Залежно від джерел формування оборотні засоби поділяються на власні і позикові, або залучені [7].

Власні оборотні засоби формуються засновниками підприємства при його створенні у формі оборотної частини статутного капіталу. Протягом терміну функціонування підприємства вони поповнюються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, за рахунок залучення в оборот стійких пасивів (заборгованості по заробітній платі, внесків на соціальне страхування, резервів майбутніх платежів), а також за рахунок цільового фінансування і надходжень.

Позикові (залучені) оборотні засоби – це кредити банків, засоби інвесторів та ін., якими покривається нестача власних оборотних засобів. Ефективним є використання для цієї мети короткострокових кредитів (тобто зі строком погашення до одного року).

Оборотні засоби проходять кілька стадій обігу [9]:

- 1 стадія. Оборотні засоби перетворюються з грошової форми на товарну. Предмети праці (виробничі запаси) набувають на ринку товарів промислового призначення, а робоча сила – на біржі праці;

- 2 стадія. Виробничі запаси за допомогою знарядь праці і робочої сили перетворюються у незавершене виробництво і, в міру завершення циклу, в готову продукцію;

- 3 стадія. Підприємство реалізує готову продукцію і оборотні засоби змінюють форму з товарної на грошову. Оборот вважається завершеним, коли грошові засоби від реалізації продукції чи послуг надійдуть на розрахунковий рахунок підприємства і забезпечать додаткову вартість.

Перша і треті стадії відбуваються у галузі обігу, друга – у галузі виробництва.

Також оборотні засоби бувають нормованими і ненормованими [7].

До **нормованих** оборотних засобів належать ті оборотні засоби, які забезпечують безперервність виробництва і сприяють ефективному використанню ресурсів, до них належать:

- виробничі запаси;
- витрати майбутніх періодів;
- готова продукція;
- незакінчене виробництво,
- готова продукція на складі.

Ненормовані оборотні засоби. Фонди обігу зазвичай не нормуються, до них належать:

- грошові засоби;
- відвантажена продукція;
- дебіторська заборгованість.

Нормування оборотних засобів – це процес визначення допустимих меж цих засобів, достатніх для нормального протікання виробничого процесу.

Норматив виробничих запасів по кожному виду або однорідній групі матеріалів враховує час перебування в підготовчому, поточному та страховому запасах і може бути визначений за формулою

$$N_{в.з} = Q_{доб} (N_{підг.з} + N_{п.з} + N_{стр}), \quad (7.3)$$

де $Q_{доб}$ – середньодобове споживання матеріалів;

$N_{підг.з}$ – норма підготовчого запасу, дн;

$N_{п.з}$ – норма поточного запасу, дн;

$N_{стр}$ – норма страхового запасу, дн.

Підготовчий запас пов'язаний з необхідністю приймання, розвантаження, сортування і складування виробничих запасів. Норми часу, необхідного для виконання цих операцій, встановлюються по кожній операції на середній розмір поставки на підставі технологічних розрахунків або за допомогою хронометражу.

Поточний запас – основний вид запасу, необхідний для безперебійної роботи підприємства між двома черговими

поставками. На розмір поточного запасу впливають періодичність поставок матеріалів за договорами та обсяг їх споживання у виробництві. Норма оборотних засобів у поточному запасі зазвичай приймається в розмірі 50 % середнього циклу постачання, що обумовлено постачанням матеріалів кількома постачальниками і в різні терміни.

Технологічний запас створюється у випадках, коли даний вид сировини потребує попередньої обробки або витримки для надання йому певних споживчих властивостей. Цей запас враховується в тому випадку, якщо він не є частиною процесу виробництва. Наприклад, при підготовці до виробництва деяких видів сировини і матеріалів потрібен час на підсушування, розігрів, розмелювання тощо.

Транспортний запас створюється в разі перевищення строків вантажообігу у порівнянні з термінами документообігу на підприємствах, віддалених від постачальників на значні відстані.

Страховий запас – другий за величиною вид запасу, який створюється на випадок непередбачених відхилень у постачанні і забезпечує безперервну роботу підприємства.

Страховий запас приймається, як правило, в розмірі 50 % поточного запасу, але може бути і менше цієї величини залежно від місця розташування постачальників і ймовірності перебою в поставках.

Величина нормативу оборотних засобів у незавершеному виробництві залежить від чотирьох чинників:

- обсягу і складу продукції, що виробляється;
- тривалості виробничого циклу;
- собівартості продукції;
- характеру наростання витрат у процесі виробництва.

Розрізняють наступні **методи нормування оборотних засобів**.

Метод прямого рахунку передбачає обґрунтований розрахунок запасів по кожному елементу оборотних засобів з урахуванням усіх можливих відхилень і ризиків. Цей метод доволі складний, але він дає змогу найбільш точно розрахувати потребу підприємства в оборотних засобах.

Аналітичний метод застосовується в тому випадку, коли в планованому періоді не передбачено істотних змін в умовах

роботи підприємства в порівнянні з попередніми. У цьому випадку розрахунок нормативу оборотних засобів здійснюється тільки з урахуванням темпів зростання.

При *коефіцієнтному методі* новий норматив визначається на базі нормативу попереднього періоду шляхом внесення в нього змін з урахуванням умов виробництва; постачання; реалізації продукції; розрахунків.

Незважаючи на свою трудомісткість, метод прямого рахунку використовується найчастіше. Це відбувається через те, що цей метод дає змогу здійснити найбільш точні розрахунки всіх нормативів.

7.3 Показники ефективності використання оборотних засобів

Оборотність оборотних засобів має безпосередній вплив на кінцеві результати роботи підприємства, зокрема на величину прибутку і рівень рентабельності [7].

Чим менше за часом займає оборот грошових засобів, тобто чим швидше грошові засоби перетворюються на запаси, запаси – на готову продукцію, а готова продукція – на грошові засоби, тим більшу кількість прибутку за період часу отримає підприємство. Це відбувається тому, що з кожного обороту підприємство отримує прибуток, збільшення кількості оборотів за період дає змогу отримати велику величину прибутку [2].

Таким чином, основними показниками ефективності використання оборотних засобів є [9]:

1) коефіцієнт обороту оборотних засобів ($K_{об}$)

$$K_{об} = \frac{B_p}{ОБ_n}, \quad (7.4)$$

де B_p – виручка від реалізації продукції за період, грн;

$ОБ_n$ – середня за той же період (рік, квартал, місяць) величина нормативних оборотних засобів, грн.

Коефіцієнт оборотності показує, скільки оборотів за період здійснюють нормативні оборотні засоби підприємства.

2) тривалість обороту оборотних засобів ($D_{об}$)

$$D_{об} = \frac{T_K}{K_{об}}, \quad (7.5)$$

де T_K – тривалість календарного періоду в днях (рік – 360, квартал – 90, місяць – 30).

Це час, протягом якого оборотні засоби здійснюють повний оборот. Цей показник характеризує середню швидкість руху засобів на підприємстві (або в галузі). Він не збігається з фактичним терміном виробництва і реалізації певних видів продукції.

Необхідно прагнути до скорочення тривалості одного обороту і до підвищення коефіцієнта обороту оборотних засобів підприємства [4].

На рисунку 7.2 показано основні напрями прискорення оборотності оборотних засобів.

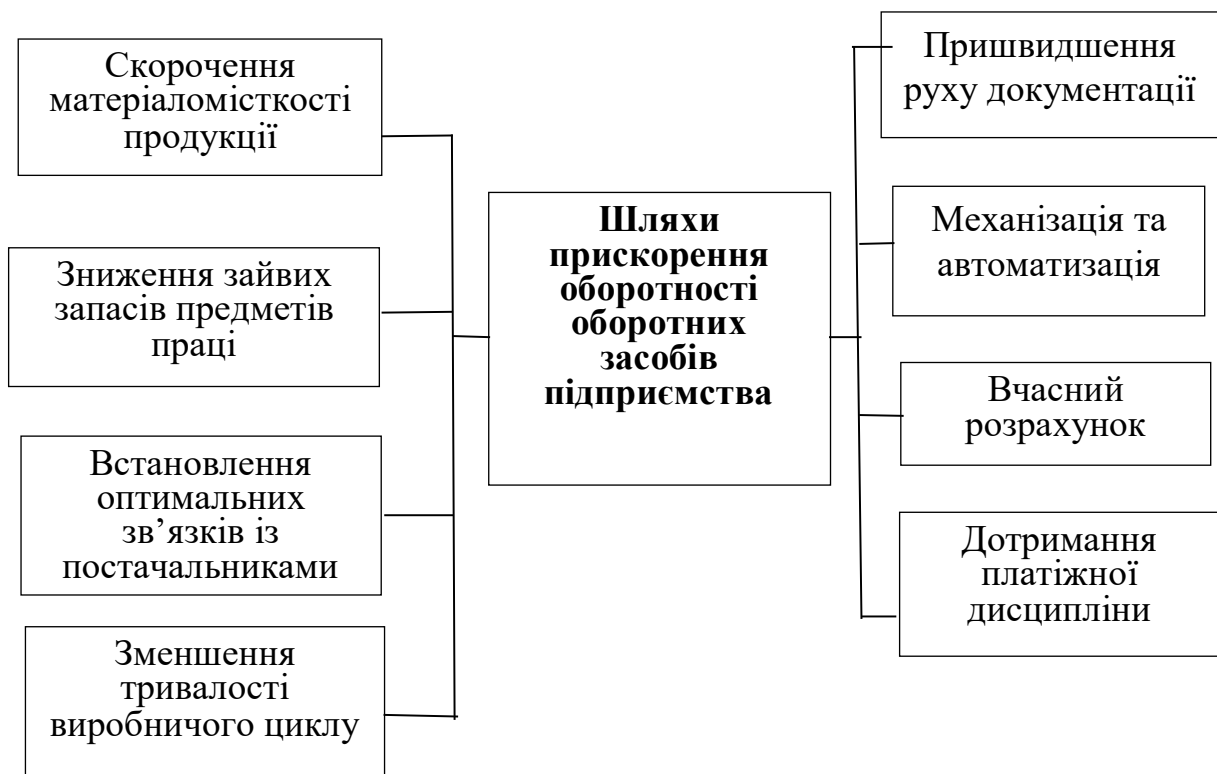

Рисунок 7.2 – Шляхи прискорення оборотності оборотних засобів

Прискорення обороту оборотних засобів є першочерговим завданням підприємств у сучасних умовах і досягається такими шляхами [1, 2, 5]:

- на першій стадії – *створення виробничих запасів* – це:
 - а) впровадження економічно обґрунтованих норм запасу;
 - б) оптимізація відстані між постачальниками і споживачами;
 - в) комплексна механізація та автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт та інші заходи;
 - на другій стадії – *виробництво* – це:
 - а) впровадження інновацій;
 - б) вдосконалення форм організації промислового виробництва;
 - в) застосування більш дешевих, але якісних матеріалів;
 - г) економія паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів;
 - д) випуск більш конкурентної продукції;
 - на третій стадії – *обігу* – це:
 - б) удосконалення системи розрахунків;
 - в) підвищення обсягу реалізованої продукції;
- Тобто при інших незмінних умовах, чим швидше обертаються оборотні засоби, тим менший обсяг їх потрібен для обслуговування діяльності підприємства.

7.4 Шляхи покращення використання оборотних засобів

Особливість оборотних засобів полягає в тому, що в умовах нормальної господарської діяльності оборотні засоби не витрачаються, а авансуються у різні види поточних витрат компанії, повертаючись після завершення кожного обороту до своєї вихідної величини.

Раціональне управління оборотними засобами передбачає їх оптимізацію виходячи з потреб підприємства.

У таблиці 7.1 наведено ризики для підприємства, що пов'язані з нестачею або надлишком оборотних засобів [1].

Підприємству необхідно періодично оцінювати свої потреби в оборотних засобах і намагатися утримувати їх на мінімально необхідному рівні.

На підприємстві обов'язково має здійснюватися детально продумана політика надання товарних кредитів і розстрочень.

Таблиця 7.1 — Види ризиків для підприємства при нестачі оборотних засобів

Витрати та ризики, пов'язані із нестачею оборотних засобів	Витрати та ризики, пов'язані із надлишком оборотних засобів
Затримки в постачанні сировини та матеріалів, і, як наслідок, збільшення тривалості виробничого циклу і зростання витрат	Запаси можуть зіпсуватися фізично або морально застаріти
Зниження обсягів продажу через недостатність запасів готової продукції	Зростання витрат на зберігання надлишків запасів
Додаткові витрати на вирішення питань фінансування	Боржники можуть відмовитися платити або збанкрутувати
	Банки, в яких зберігаються грошові засоби, можуть збанкрутувати
	Більш високий обсяг товарно-матеріальних запасів і готової продукції збільшує податок на майно
	Інфляція може значно зменшити реальну вартість дебіторської заборгованості та грошових засобів

У діяльності підприємства одним з напрямків підвищення ефективності є покращення використання оборотних засобів, тобто збільшення обсягу реалізованої продукції при незмінній вартості оборотних засобів або скорочення величини оборотних засобів при незмінному обсязі реалізованої продукції.

Тривалість одного обороту може зменшуватися за рахунок скорочення виробничих запасів, тривалості виробничого циклу і часу доставки готової продукції.

Норми виробничих запасів скорочуються шляхом регулювання норм витрати сировини і матеріалів, заміни

дефіцитної сировини на більш дешево, використання відходів виробництва, підвищення якості використовуваного матеріалу, скорочення часу вантажно-розвантажувальних робіт, застосування тари багаторазового використання, уніфікації деталей і вузлів, скорочення номенклатури запасних частин і т. д. У результаті проведення організаційно-технічних заходів скорочуються середньодобова витрата матеріальних цінностей і, за рахунок використання раціональних схем постачання матеріальних ресурсів, інтервал між поставками, а отже, потреба в оборотних засобах [7].

Скорочення тривалості виробничого циклу має важливе значення для прискорення обороту засобів у незавершеному виробництві і досягається шляхом підвищення рівня інтенсифікації виробничих процесів, зменшення номенклатури продукції, що виготовляється, скорочення термінів освоєння виробничих потужностей, що вводяться знову, і поліпшення використання основного капіталу, зниження трудомісткості продукції, що випускається, удосконалювання організації виробництва і т. д. [9].

Скорочення часу доставки готової продукції, стимулювання збуту продукції і удосконалення маркетингової діяльності підприємства взагалі є напрямками поліпшення використання оборотних засобів.

ТЕМА 8. Поточні витрати та собівартість продукції

План лекції

- 8.1 Поняття витрат і собівартості, види собівартості.
- 8.2 Класифікація витрат.
- 8.3 Основні шляхи зниження собівартості продукції.

8.1 Поняття витрат і собівартості, види собівартості

По суті поняття «витрати» є економічною категорією, яка може використовуватися при розрахунках у будь-яких видах господарської діяльності [2].

Наприклад, поняття витрат використовується для розрахунку грошового вираження кількості ресурсів, використаних для виробництва; для обґрунтування управлінських рішень або для розрахунку категорій, що підлягають оподаткуванню.

Поточні витрати – це всі витрати, яких зазнає підприємство протягом певного періоду [7].

Собівартість продукції (виробів, робіт, послуг) – це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на її виробництво і збут [9].

Собівартість продукції – містка, різноманітна і динамічна економічна категорія. Вона є найважливішим якісним показником того, у що обходиться підприємству виробництво і збут продукції. Чим нижча собівартість, тим вище прибуток і, відповідно, рентабельність виробництва [2].

Розрахунок собівартості продукції підприємству необхідний для [1, 5, 6]:

- оцінки виконання плану по даному показнику і його динаміки;
- визначення рентабельності виробництва та окремих видів продукції;
- здійснення внутрішньовиробничих розрахунків;
- виявлення резервів зниження собівартості продукції;
- визначення цін на продукцію;
- розрахунку економічної ефективності впровадження нової техніки, технології, організаційно-технічних заходів;
- обґрунтування рішення про виробництво нових видів продукції і зняття з виробництва застарілих виробів і т.д.

Собівартість продукції включає різні види витрат.

Валова продукція – це загальний обсяг продукції у вартісному вираженні, вироблений за певний період часу [4].

Товарна продукція – це продукція, яка призначена тільки для реалізації на сторону (Q):

$$Q = Q_{\text{ВАЛ}} - \Delta \text{НЗП}, \quad (8.1)$$

де Q – валова продукція, тис. грн;

$\Delta НЗП$ – зміна залишків незавершеного виробництва, тис. грн.

Собівартість валової продукції включає витрати підприємства протягом планового періоду (рік, квартал, місяць) на виробництво і реалізацію продукції, що перебуває на всіх стадіях виробничого циклу (реалізована товарна продукція, незавершене виробництво). Інакше кажучи, це сума витрат на виготовлення і збут продукції, яка є реалізованою, виготовленою і яка перебуває у виробництві.

Собівартість продукції характеризує ефективність всього процесу виробництва на підприємстві, оскільки в ній відображається [9]:

- рівень організації виробничого процесу;
- рівень технічної оснащеності;
- продуктивність праці та інші виробничі чинники.

В умовах самофінансування (в ринкових умовах) зниження собівартості є основним джерелом зростання прибутку підприємства [2].

Види собівартості [7]:

1) залежно від часу формування витрат:

- планова;
- фактична;
- нормативна;

2) залежно від місця формування витрат:

- цехова;
- виробнича;
- повна;

3) залежно від тривалості розрахункового періоду:

- місячна;
- квартальна;
- річна;

4) за складом продукції:

- собівартість товарної продукції;
- собівартість валової продукції;
- собівартість незавершеного виробництва.

Повна собівартість одиниці продукції C_{II} визначається за формулою

$$C_{II} = C_{ВИР} + З_{АДМ} + З_{ЗБ} + З_{ІНШ}, \quad (8.2)$$

де $C_{ВИР}$ – виробнича собівартість, грн;
 $З_{АДМ}$ – адміністративні витрати, грн;
 $З_{ЗБ}$ – витрати на збут, грн;
 $З_{ІНШ}$ – інші операційні витрати.

Собівартість всього обсягу товарної продукції при багатомономенклатурному виробництві визначається як

$$C_M = \sum_{i=1}^n C_{n_i} \cdot V_i, \quad (8.3)$$

де C_{n_i} – повна собівартість одиниці продукції і-го виду, грн;
 V_i – обсяг випуску продукції і-го виду в натуральному вираженні;
 n – кількість найменувань продукції.

У промисловості розрізняють собівартість індивідуальну і галузеву [6].

Індивідуальна собівартість характеризує витрати окремого підприємства на виробництво і реалізацію одиниці продукції, а **галузева** показує середні в галузі витрати на виробництво і реалізацію продукції.

Цілі обліку собівартості продукції:

- а) своєчасне, повне і достовірне визначення фактичних витрат, які пов'язані з виробництвом і збутом продукції;
- б) визначення фактичної собівартості окремих видів і всієї продукції.
- в) контроль за використанням матеріальних, трудових і грошових ресурсів.

Напрямки використання даних про собівартість:

- оцінка і аналіз використання планових показників;
- визначення результатів діяльності структурних підрозділів та підприємства в цілому;
- встановлення цін на продукцію;
- оцінка фактичної ефективності організаційно-технічних заходів, спрямованих на розвиток і вдосконалення виробництва;

- планово-економічні та аналітичні розрахунки.

Як правило, всі перераховані завдання вимагають забезпечення повного зіставлення планових і звітних даних щодо складу і класифікації витрат, об'єктів і одиниць калькулювання, методів розподілу витрат за плановими періодами.

8.2 Класифікація витрат

Витрати на виробництво можуть бути класифіковані за рядом ознак:

1) за місцем виникнення:

- виробництво;
- цех;
- ділянка;
- служба;

2) функціями діяльності підприємства в системі управління виробництвом:

- постачальницько-заготівельні;
- виробничі;
- комерційно-збутові;
- організаційно-управлінські;

3) видами продукції (робіт, послуг):

- валова продукція;
- товарна продукція;
- реалізована продукція;
- масове виробництво;
- одиничне виробництво і т. д.;

4) видами витрат:

- елементи калькуляції;
- статті калькуляції;

5) складом витрат:

- елементарні;
- комплексні;

б) способами перенесення вартості на продукцію:

- прямі – основні;
- непрямі – накладні;

7) ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат:

- змінні;

- постійні;
8) залежно від часу їх виникнення перенесення на собівартість:

- поточні;
- витрати майбутніх періодів;
- майбутні.

9) за типом управлінських рішень:

- альтернативні;
- диференціальні;
- безповоротні;
- інкрементні;
- маржинальні;
- релевантні;

10) залежно від процесу управління на підприємстві:

- регульовані
- нерегульовані;
- ефективні;
- неефективні;
- у межах норм;
- поза межами норм;
- контрольовані;
- неконтрольовані.

Прямими (основними) називаються витрати, безпосередньо пов'язані з технологічним процесом виробництва: сировина і матеріали, паливо і енергія на технологічні цілі, витрати на оплату праці виробничих робітників і ін.

Непрямі (накладні) витрати утворюються у зв'язку з організацією, обслуговуванням виробництва і управлінням ним. Вони складаються з комплексних загальновиробничих і загальногосподарських витрат. Величина цих витрат залежить від структури управління підрозділами, цехами і підприємствами [9]. Їх облік у собівартості даної продукції здійснюється опосередковано: вони беруться в процентному відношенні від прямих видів витрат, нібито накладаючись на них. Не випадково непрямі витрати називаються ще й накладними, а прямі – основними. Базою розподілу непрямих витрат можуть бути різні витрати (наприклад основна заробітна плата робітників). Вибір способу розподілу має відповідати максимальному наближенню

результатів розподілу до фактичних витрат на даний вид продукції.

Змінні витрати – залежні від обсягу виробництва.

Постійні витрати не залежать від обсягу виробництва.

До **поточних** належать витрати з виробництва і реалізації продукції даного періоду. Вони принесли дохід в сьогоднішні і втратили здатність приносити дохід у майбутньому.

Витрати майбутнього періоду – це витрати, що вироблені в поточному звітному періоді, але підлягають включенню до собівартості продукції, яка буде випускатися в наступні звітні періоди (наприклад, витрати на освоєння введених в експлуатацію цехів, виробництв, на підготовку і освоєння нових видів продукції на діючих підприємствах). Такі витрати мають принести дохід в майбутньому.

До майбутніх відносять витрати, які в даному звітному періоді ще не проведені, але для правильного відображення фактичної собівартості підлягають включенню до витрат виробництва за даний звітний період у плановому розмірі (витрати на оплату відпусток робітників, виплату одноразової винагороди за вислугу років та інші витрати, які мають періодичний характер).

За **економічними елементами** витрати формуються відповідно до їх економічного змісту.

Елементи витрат є однаковими для всіх галузей промисловості:

1 Матеріальні витрати (сировина, комплектуючі матеріали, напівфабрикати, паливо, енергія, тара; віднімається вартість зворотних відходів).

2 Оплата праці (основна і додаткова).

3 Відрахування на соціальні заходи (пенсійний фонд, соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, на індивідуальне страхування).

4 Амортизація основних фондів.

5 Інші витрати (на страхування майна, винагороди за винахідництво, оплата послуг зв'язку, по сертифікації продукції, збитки від надзвичайних ситуацій та ін.).

За **статтями витрат** визначають собівартість одиниці продукції, тобто складають калькуляцію.

Перелік статей калькуляції може бути різним залежно від галузі промисловості та конкретного виробу.

Як було зауважено, витрати плануються і враховуються за двома напрямками:

- 1) за економічними елементами – кошторис витрат;
- 2) за статтями калькуляції, залежно від сфер виробничої діяльності виникнення витрат – калькуляція.

Слід підкреслити, що обидва види обліку витрат (як кошторис, так і калькуляція) необхідні в економічній діяльності підприємства, тому що виконують різні функції [7].

Відмінність статей калькуляції від аналогічних елементів витрат полягає в тому, що в першому випадку враховуються тільки витрати на даний виріб, а в другому – всі витрати підприємства, незалежно від того, де і на які потреби вони були здійснені.

Кошторис витрат використовується для контролю загальних витрат підприємства та цеху. Це потрібно при здійсненні платежів постачальникам відповідних видів ресурсів або аналізі поелементних складових виробничих витрат, зокрема, матеріаломісткості, трудомісткості, фондомісткості продукції, що випускається.

Калькуляція використовується головним чином для розрахунку собівартості одиниці продукції і наступного формування базової ціни на продукцію.

За складом витрат статті калькуляції поділяються на елементарні (прості) і комплексні [9].

Елементарні складаються тільки з одного однорідного економічного елемента і не підлягають подальшому поділу (сировина і матеріали, основна заробітна плата виробників, відрахування на соціальні заходи та ін.).

Комплексні складаються з декількох економічно різнорідних витрат, які мають однакове виробниче призначення (витрати на утримання та експлуатацію обладнання, загальновиробничі (цехові) витрати і т.д.).

Зокрема, загальновиробничі (цехові) витрати містять практично весь спектр елементів витрат: матеріальні витрати (наприклад, на воду і допоміжні матеріали, опалення та освітлення цеху), заробітну плату (загальноцехового персоналу),

витрати на соціальні заходи, амортизацію будівлі цеху і обладнання [7].

На підприємствах обмеженість ресурсів породжує обмеження виробничих можливостей. Кожна ресурсна одиниця володіє деякою віддачею, що характеризує ефективність її виробничого використання. Віддача має свої межі. Навіть при найкращій ресурсозберігаючій технології з тонни руди не одержати більше тонни металу. Продуктивність людей, машин, устаткування також має верхню межу. У підсумку, при даній кількості ресурсів існує граничний обсяг випуску продукції. У цих умовах можливість збільшення виробництва одного товару досягається ціною зниження виробництва іншого. На цьому факті ґрунтується поняття альтернативної вартості [6].

Альтернативна вартість товару визначається кількістю іншого товару, від якого доводиться відмовитися, щоб придбати, отримати додаткову одиницю даного. Це ціна відкинutoї, упущеної альтернативи, яку довелося замінити кращою, тобто ціна втрати, втрачена можливість.

Витрати, обумовлені відмовою від одного товару на користь іншого, називають **альтернативними витратами**. Вони означають упущену вигоду, коли вибір однієї дії виключає появу іншої події. Альтернативні витрати виникають у разі обмеженості ресурсів. Якщо ресурси не обмежені, змінні витрати дорівнюють нулю.

Кожне наступне збільшення виробництва продовольчих товарів на певну кількість одиниць вимагає все більшого зниження виробництва непродовольчих товарів, тобто **тимчасових витрат**. Те саме спостерігається і при збільшенні виробництва непродовольчих товарів за рахунок скорочення виробництва продовольчих. Звідси і випливає **закон зростання альтернативних витрат** (втрачених можливостей, додаткових витрат), що відображає властивість ринкової економіки, згідно з яким для отримання кожної додаткової одиниці одного товару доводиться розплачуватися втратою все зростаючої кількості інших товарів, тобто збільшенням втрачених можливостей.

Диференціальні витрати – це величина, на яку відрізняються витрати при розгляді двох альтернативних рішень. Наприклад, розглядаються два альтернативних місця для

будівництва нового виробничого блоку. Якщо буде обраний район «1», щорічні витрати на його утримання, імовірно, складуть 900 тис. грн, якщо район «2» – 400 тис. грн. Диференціальні витрати на утримання виробничого блоку складуть 500 тис. грн (900 – 400).

Диференціальні витрати також називають додатковими, або приростними. Рішення щодо введення додаткових змін на заводі, збільшення штату працівників також включають диференціальні витрати.

Безповоротні витрати – це такі витрати, які були зроблені в минулому в результаті раніше прийнятого рішення. Отже, вони не можуть вплинути на майбутні витрати і не можуть бути змінені ніякою теперішньою або майбутньою дією. Прикладом таких витрат може бути первісна вартість закуплених матеріалів і устаткування. Незважаючи на те, що придбані ресурси не використовуються зараз, витрати на їх придбання не можуть бути змінені ніякими майбутніми діями.

Інкрементні витрати є додатковими і виникають у випадках виробництва якоїсь партії продукції додатково. Наприклад, якщо в результаті якогось рішення збільшуються постійні витрати (виплачується премія за понаднормові роботи), то ці витрати називають інкрементними. Якщо прийняте рішення про додатковий випуск не тягне за собою збільшення абсолютної суми постійних витрат, то інкрементні витрати дорівнюють нулю.

Маржинальні витрати – це додаткові витрати, коли виготовляється ще одна одиниця продукції. Такі витрати розраховуються не на весь випуск, а на одиницю продукції.

Маржинальні витрати зазвичай різні при різних обсягах виробництва. Вони зменшуються зі збільшенням випуску продукції.

Залежно від специфіки прийнятих рішень витрати поділяються на релевантні і нерелевантні.

Релевантними (тобто суттєвими, значними) витратами можна вважати тільки ті витрати, які залежать від розглянутого управлінського рішення. Зокрема, витрати минулих періодів не можуть бути релевантними, оскільки вплинути на них вже не

можна. У той же час часові витрати (упущена вигода) релевантні для прийняття управлінських рішень.

Процес управління на підприємстві включає в себе не тільки прогнозування, планування, облік і аналіз витрат, але й регулювання та контроль їх рівня [9].

Для цих цілей застосовується така класифікація витрат: регульовані і нерегульовані; ефективні і неефективні; в межах норм і за відхиленнями від них; контрольовані і неконтрольовані.

За ступенем регульованості витрати поділяються на повністю, частково і слабо регульовані.

Повністю регульовані витрати виникають, перш за все, у галузях виробництва і розподілу. Це витрати, зареєстровані за центрами відповідальності, величина яких залежить від ступеня їх регулювання з боку менеджера.

Частково регульовані витрати мають місце, головним чином, у НДДКР (науково-дослідних і дослідно-конструкторських роботах), маркетингу та обслуговуванні клієнтів.

Слабо регульовані (задані або обов'язкові) витрати виникають у всіх функціональних галузях.

Ступінь регульованості витрат залежить від специфіки конкретного підприємства: технології, що використовується; організаційної структури; корпоративної культури та інших факторів. Тому універсальної методики класифікації витрат за ступенем регульованості не існує, її можна розробити лише відносно конкретного підприємства [6].

На результати діяльності підприємства істотно впливає розподіл витрат на продуктивні (ефективні) і непродуктивні (неефективні).

Ефективні – це продуктивні витрати, в результаті яких отримують доходи від реалізації тих видів продукції, на випуск яких були зроблені ці витрати.

Неефективні витрати – це витрати непродуктивного характеру, в результаті яких не будуть отримані доходи, так як не буде зроблений продукт. Це втрати на виробництві. До них належать втрати від браку, простоїв, недостачі і псування товарно-матеріальних цінностей та ін. Обов'язковість виділення

неефективних витрат трактується тим, щоб не допустити проникнення витрат у планування і нормування.

Важливе значення в управлінні витратами має система контролю, яка забезпечує повноту та правильність дій в майбутньому, спрямованих на зниження витрат і підвищення ефективності виробництва [2].

Для забезпечення системи контролю за витратами їх поділяють на контрольовані і неконтрольовані.

Контрольовані – це витрати, які піддаються контролю з боку суб'єктів управління. За своїм складом вони відрізняються від регульованих, так як мають цільовий характер і можуть бути обмежені якимись окремими витратами. Наприклад, по підприємству необхідно проконтролювати витрату запасних частин для ремонту обладнання, що перебуває у всіх підрозділах підприємства.

Неконтрольовані – це витрати, які не залежать від діяльності суб'єктів управління. Наприклад, зміна цін на паливно-енергетичні ресурси тощо.

Важливою умовою ефективного контролю за витратами є їх поділ на витрати в межах норм (стандартів) і за відхиленнями від них. На підставі наявної інформації про відхилення за витратами керівник може виробити і здійснити коригуючі дії. Він може вибрати одну з трьох ліній поведінки: нічого не робити, усунути відхилення або переглянути норми (стандарти) [1].

При побудові системи контролю витрат необхідно визначити:

- систему підконтрольних показників, склад і рівень деталізації підконтрольних показників;
- терміни подання звітності;
- розподіл відповідальності за повноту, своєчасність і достовірність інформації, що міститься у звітах за витратами, тобто «прив'язка» системи контролю до центрів відповідальності на підприємстві.

Для того щоб система контролю витрат на підприємстві була ефективною, необхідно спочатку виділити центри відповідальності, де формуються витрати, класифікувати витрати, а потім скористатися системою управлінського обліку витрат. У результаті керівник підприємства отримає можливість

своєчасно виділяти «вузькі місця» в плануванні, формуванні витрат і приймати відповідні управлінські рішення [7].

У таблиці 8.1 види витрат помічені індексом «елем» і «компл».

Таблиця 8.1 – Класифікація витрат за статтями

Статті калькуляції (скорочений перелік)	За складом витрат	За способом перенесення вартості на продукцію	За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат
1 Сировина і матеріали	Елем.	Прямі	Змінні
2 Купівельні комплектуючі вироби	Елем.	Прямі	Змінні
3 Паливо і енергія на технологічні цілі	Елем.	Прямі	Змінні
4 Зворотні відходи (віднімаються)	Елем.	Прямі	Змінні
5 Основна заробітна плата виробничих робітників	Елем.	Прямі	Змінні
6 Додаткова заробітна плата	Елем.	Прямі	Змінні
7 Відрахування на соціальні заходи	Елем.	Прямі	Змінні
8 Витрати на утримання і експлуатацію устаткування	Компл.	Непрямі	Змінні (окрім амортиз.)
9 Загальновиробничі витрати	Компл.	Непрямі	Постійні
10 Витрати через технічно немінучий брак	Елем.	Прямі	Змінні
11 Супутня продукція (віднімається)	Елем.	Прямі	Змінні
12 Інші виробничі витрати	Компл.	Непрямі	Змінні
Виробнича собівартість			
Адміністративні витрати			
Витрати на збут			
Інші операційні витрати			
Повна собівартість			
Прибуток			
Оптова ціна			
ПДВ			
Оптова відпускна ціна підприємства			

Відмінність статей калькуляції від відповідних елементів витрат полягає в тому, що в першому випадку враховуються лише витрати на певний виріб, а в другому – всі витрати

підприємства, незалежно від того, де і на які потреби вони були здійснені (таблиця 8.2) [7, 9].

Таблиця 8.2 – Характеристика витрат за статтями калькуляції

Статті калькуляції	Зміст витрат
1	2
1 Сировина та матеріали	Вартість сировини та матеріалів, що використовуються в процесі виробництва продукції (робіт, послуг) для забезпечення нормального технологічного процесу і упакування продукції і включаються безпосередньо до собівартості окремих видів продукції та замовлень
2 Купівельні комплектуючі вироби, напівфабрикати, роботи і послуги виробничого характеру сторонніх підприємств та організацій	Вартість купівельних комплектуючих виробів і напівфабрикатів, що підлягають монтажу або додатковій обробці на даному підприємстві, робіт і послуг виробничого характеру, які виконуються сторонніми підприємствами або структурними підрозділами підприємства, що не належать до основного виду діяльності
3 Паливо й енергія на технологічні цілі	Витрати на всі види палива й енергії, як одержані від сторонніх підприємств та організацій, так і виготовлені самим підприємством, що безпосередньо використовуються в процесі виробництва продукції
4 Основна заробітна плата	Витрати на виплату основної заробітної плати, обчисленої згідно з прийнятими підприємством системами оплати праці, у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників, зайнятих виробництвом продукції
5 Додаткова заробітна плата	Витрати на виплату виробничому персоналу підприємства додаткової заробітної плати, нарахованої за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці
6 Відрахування на соціальне страхування	Відрахування до пенсійного фонду та на соціальне страхування

Продовження таблиці 8.2

1	2
7 Витрати, пов'язані з підготовкою та освоєнням виробництва продукції	Витрати на підготовчі роботи для забезпечення господарської діяльності, освоєння нового виробництва, на винахідництво і раціоналізацію
8 Відшкодування зносу спеціальних інструментів і пристроїв цільового призначення та інші спеціальні витрати	Витрати на відшкодування вартості спеціальних інструментів (спецоснащення) і пристроїв цільового призначення незалежно від їх вартості; ремонт і утримання в робочому стані спеціальних інструментів і пристроїв тощо
9 Витрати на утримання та експлуатацію устаткування	Витрати у вигляді амортизаційних відрахувань основних засобів, обчислених за їх вартістю відповідно до встановлених норм, витрати на проведення робіт з поліпшення устаткування, знос малоцінних і швидкозношуваних інструментів та пристроїв нецільового призначення тощо
10 Загальновиробничі витрати	Витрати, пов'язані з управлінням виробництвом, на службові відрядження, обслуговування виробничого процесу тощо
11 Загальногосподарські витрати	Витрати на управління підприємством
12 Втрати внаслідок технічного неминучого браку	Вартість остаточно забракованої продукції (виробів, напівфабрикатів) з технологічних причин та витрати на усунення технічного неминучого браку
13 Інші виробничі витрати	Витрати, які безпосередньо включаються до собівартості відповідних видів продукції і не можуть бути віднесені до конкретних статей витрат
14 Позавиробничі (комерційні) витрати	Витрати на реалізацію продукції

За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат витрати поділяються на змінні і постійні [4].

Змінні витрати – це ті види витрат, абсолютна величина яких зростає із збільшенням обсягу випуску продукції і знижується з його зменшенням. Їх величина змінюється прямо пропорційно (або майже прямо пропорційно) зміні обсягу виробництва. Їх ще називають умовно-змінними.

До *змінних витрат* належать витрати на сировину і матеріали, купівельні комплектуючі вироби, напівфабрикати, технологічне паливо і енергію, на оплату праці робітникам, зайнятим у виробництві продукції (робіт, послуг), з відрахуванням на соціальні заходи, а також інші види витрат.

У собівартості одиниці продукції вони залишаються незмінними (за умов постійних норм витрат сировини, матеріалів, палива, окремих видів енергії і постійних цін). Ці витрати можуть бути розраховані на кожен вид продукції, виходячи з норм витрат і ціни одиниці ресурсу.

Постійні – це витрати, абсолютна величина яких із збільшенням (зменшенням) випуску продукції істотно не змінюється. Їх ще називають умовно-постійними.

До *постійних* належать витрати, пов'язані з обслуговуванням і управлінням виробничою діяльністю цехів, а також витрати на забезпечення господарських потреб виробництва.

Виробничі витрати включають:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати з оплати праці з відрахуваннями на соціальні потреби;
- втрати від браку;
- виробничі накладні витрати.

Виробничі накладні витрати складаються з витрат на експлуатацію виробничих машин і устаткування і цехових витрат.

Змінні витрати поділяються:

- на комерційні;
- загальні;
- адміністративні.

До них належить суттєва частина загальної маси витрат на управління, обслуговування виробництва, збут продукції, яка залежить не від обсягу виробництва і продажів, а від організації виробничо-комерційної діяльності, ділової політики

адміністрації, тривалості звітного періоду, структури підприємства та інших факторів.

Сума змінних і постійних затрат становить собівартість продукції (робіт, послуг).

Показник «витрати на 1 грн товарної продукції» розраховується так:

$$Z_{\text{грн.т.п}} = \frac{C_{\text{тп}}}{Q}. \quad (8.4)$$

Він є універсальним, застосовується у будь-яких галузях промисловості, є порівняльним в динаміці, так як інфляція на нього майже не впливає:

- якщо $Z_{\text{грн.т.п}} > 1$ – виробництво неефективне;
- якщо $Z_{\text{грн.т.п}} = 1$ – виробництво беззбиткове;
- якщо $Z_{\text{грн.т.п}} < 1$ – виробництво ефективне.

8.3 Основні шляхи зниження собівартості продукції

Основні шляхи зниження собівартості продукції:

- зниження рівня витрат на сировину, матеріали, комплектуючі, паливо, енергію на одиницю виробу;
- бережливе ставлення до устаткування та обладнання, їхній своєчасний ремонт, догляд, оновлення та модернізація;
- зростання рівня продуктивності праці, що особливо відбивається на загальноцехових та загальновиробничих витратах на одиницю продукції;
 - автоматизація технологічних процесів;
- зниження загальноцехових та загальновиробничих витрат шляхом вдосконалення структури управління, механізації управлінської праці тощо.

По кожному з названих шляхів, спираючись на наявні ресурси та конкретну ситуацію на підприємстві, потрібно розробити низку заходів для досягнення поставлених цілей.

Основним заходом щодо зниження собівартості продукції є збільшення технічного рівня виробництва, реалізація якого можлива за такими напрямками:

- чітке дотримання технологічної дисципліни з метою скорочення втрат від браку;
- використання транспорту та обладнання в економічно ефективних режимах;
- збалансоване використання виробничих потужностей;
- підвищення організаційного рівня виробництва з метою скорочення втрат робочого часу і тривалості виробничого циклу;
- впровадження ефективних систем управління якістю продукції.

Зміна технологій дає змогу суттєво знизити витрати. Адже, якщо автоматизувати певні виробничі процеси, це призведе до більшої узгодженості і зниження витрат, також підприємство може використовувати його, аналізуючи саме виробництво продукту. Багато підприємств вже використовують високий ступінь автоматизації, але ще є значні можливості для оптимізації робочого потоку. Програмне забезпечення аналізує виробничі процеси і визначає час очікування та його причини. Це показує, де матеріал і компоненти не доступні в разі потреби і дає змогу підприємству оптимізувати виробництво, підвищити ефективність і скоротити витрати.

Одним із ключових заходів зменшення собівартості продукції на підприємстві є зростання продуктивності праці. Це зумовлюється так:

- по-перше, за рахунок зростання продуктивності праці досягається економія заробітної плати, так як зростання продуктивності праці призводить до скорочення витрат на виробництво продукції;
- по-друге, завдяки зростанню продуктивності збільшується випуск продукції, за рахунок чого досягається зниження собівартості продукції шляхом економії непропорційних витрат. Удосконалення організації виробництва і праці може бути реалізовано за такими напрямками: підвищення мотивації співробітників; автоматизація виробництва.

Ще одним із шляхів зниження собівартості на підприємстві є заміна постачальника – якщо постачальник компонентів не готовий розглянути зниження цін і не може запропонувати більш дешеві альтернативи, компанія, досліджуючи ринки, може знайти постачальників, які задовольняють вимоги, які пропонують

краще співвідношення з точки зору задоволення специфікації і низьких цін.

Зміна обсягу і структури продукції (з метою зниження умовно-постійних витрат) може бути реалізована за такими напрямками:

- зниження витрат на обслуговування і управління виробничим процесом;
- раціоналізація організаційної структури системи управління виробництвом.

Вартість компонентів, що входять до складу готового продукту, є однією з основних витрат на виробництво. Скорочення даних витрат навіть у невеликому процентному співвідношенні може внести істотні зміни у вартість виробництва. Скорочення витрат на сировину та матеріали може бути здійснено при реалізації таких підходів:

- зменшення транспортних витрат і витрат на склад логістичного ланцюга;
- застосування ресурсозберігаючих технологій.

Іноді компанії можуть знизити вартість компонентів, купуючи оптом або замінивши деякі складові більш дешевими компонентами, які відповідають наявним вимогам. Іноді дизайн дає змогу використовувати меншу кількість застібок або менше матеріалу без втрати якості. Огляд таких можливостей часто призводить до зниження витрат виробництва.

Ефективна стратегія для зниження собівартості продукції полягає в перегляді компонентів самого продукту. Підприємство має визначити ключові характеристики продукту, які відповідають за його успіх на ринку. Можна змінити дизайн продукту, щоб зменшити витрати за рахунок усунення незначних особливостей, зберігаючи характеристики, що цінують клієнти. Слід зазначити, що перелік заходів у кожному конкретному випадку складається індивідуально з урахуванням специфіки поточного стану виробництва і може динамічно змінюватися.

У собівартості продукції відображуються всі сторони діяльності підприємства:

- ступінь технологічного оснащення виробництва та освоєння технологічних процесів;

- рівень організації виробництва та праці, ступінь використання виробничих потужностей, економність використання матеріальних та трудових ресурсів та інші умови і фактори, які характеризують виробничо-господарську діяльність.

Можна сказати, що саме на дані показники мають спиратися резерви зниження собівартості продукції. Але звичайно ж, основним і найбільш головним резервом зниження собівартості продукції підприємства є зниження матеріальних витрат. Тому за рахунок закупівлі більш дешевої сировини, а також зі зменшенням транспортних витрат, пов'язаних з її доставкою, підприємство може значно знизити собівартість своєї продукції. Разом з тим слід зазначити, що зниження собівартості має бути розумним, без шкоди якості і конкурентоспроможності продукції, що випускається [2]. Також неприпустимо проводити зниження собівартості за рахунок погіршення становища персоналу підприємства. Таким чином, у загальному випадку доцільно говорити не про зниження, а про оптимізацію витрат.

Системний підхід до зниження собівартості на промисловому підприємстві дає змогу організувати безперервні спостереження за додатковою економією і ефективними способами досягнення мети скорочення і зниження витрат. Така система спроможна ідентифікувати високі виробничі витрати і сприяти розробці стратегії боротьби з ними.

До головних чинників впливу на рівень і динаміку собівартості належать:

- рівень застосування засобів праці (основних фондів);
- рівень використання предметів праці (оборотних засобів);
- рівень наукової організації виробництва, праці та управління.

Методи економічної оцінки заходів для зниження собівартості продукції:

1) **метод пофакторного рахунку** полягає у виявленні чинників, які її зменшують при їхній економічній оцінці за формулою

$$Z_e = (D \cdot Z_m) / 100\%, \quad (8.5)$$

де Z_8 – зниження витрат на 1 гривню товарної продукції;

D – питома вага даного елемента у повній собівартості, %;

Z_M – зміна за даною статтею калькуляції;

2) **метод прямого рахунку** розглядає економію собівартості як сукупність економії матеріальних, трудових і накладних витрат

$$E_z = E_M + E_{zn} + E_{nv}, \quad (8.6)$$

де E_z – загальна економія для зниження собівартості;

E_M – економія на матеріальних витратах;

E_{zn} – економія на заробітній платі;

E_{nv} – економія на накладних витратах.

Таким чином, у сучасних умовах господарювання оптимізація собівартості продукції для підприємств усіх галузей господарювання набуває особливо актуального значення. Адже проблеми виникають у зв'язку з тим, що постійне підвищення вартості ресурсів виробництва та відсутність цінових переваг на світовому ринку знижують конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Оптимізація собівартості сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції та збільшенню доходів підприємства. Окрім того, в умовах використання застарілого обладнання та технологій ціна кінцевого продукту є визначальним критерієм на світовому ринку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Дикань В. Л., Воловельська І. В., Маковоз О. В. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Харків : УкрДАЗТ, 2011. 270 с.

2 Забезпечення конкурентоспроможності підприємств : навч. посіб. / В. Л. Дикань, Ю. Т. Боровик, О. М. Полякова, Ю. М. Уткіна. Харків : УкрДАЗТ, 2011. 387 с.

3 Дикань В. Л., Каличева Н. Є. Економіка і організація виробництва : консп. лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2016. Ч. 1. 50 с.

4 Дикань В. Л., Каличева Н. Є. Економіка і організація виробництва : консп. лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2016. Ч. 2. 48 с.

5 Дикань В. Л., Маслова В. О. Організація виробництва : навч. посіб. Харків : УкрДАЗТ, 2013. 422 с.

6 Дикань В. Л., Писаревський І. М. Економічний механізм підприємства : навч. посіб. Харків : ХФВ «Транспорт України», 2002. 128 с.

7 Іванілов О. С. Економіка підприємства : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 728 с.

8 Каличева Н. Є. Вплив техніко-технологічного розвитку на забезпечення конкурентоспроможності підприємств залізничного транспорту. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36. Ч. 1. С. 125-128.

9 Дикань В. Л., Шраменко О. В., Якименко Н. В. Экономика предприятия : учеб. пособ. Харьков : УкрГАЗТ, 2012. 278 с.

В. Л. Дикань, І. В. Воловельська, Н. Є. Каличева

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Конспект лекцій

Частина 3

Відповідальний за випуск Каличева Н. Є.

Редактор Решетилова В. В.

Підписано до друку 12.04.21 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,25. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,

61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.